

DOKUMENT			SIDA
Kyrkligt engagemang för människor på flykt, från 1930-talet till 2016			1(21)
UPPRÄTTAT AV	DATUM	DOKUMENTBETECKNING	VERSION
Kristina Hellqvist/ÄBGS	2017-02-03	Rapport	1.0

Kyrkligt engagemang för människor på flykt - från 1930-talet till 2016

Engagemanget för människor på flykt har funnits länge i Svenska kyrkan, och kanske framförallt hos enskilda människor – biskopar, präster, diakoner och lekmän – som kopplat samman flyktingfrågorna med sin kristna tro och kyrkans uppdrag. Ofta har arbetet skett i ekumenisk samverkan. Detta är en kort exposé över arbetet från 1930-talet fram till dagens situation. Det är omöjligt att helt ge rättvisa åt ett omfattande arbete där inte mycket finns dokumenterat och utforskat. Det är främst uttalanden som finns dokumenterade, och mindre av det dagliga arbetet i församlingarna. Sammanställningen ger oavsett denna begränsning en tydlig bild av att frågorna på intet sätt var nya för Svenska kyrkan i samband med det stora flyktingmottagandet hösten 2015. Artikeln speglar framförallt engagemanget för flyktingar i Sverige och i närområdet och ger inte rättvisa åt det stora engagemang och omfattande arbete som skett och sker för flyktingar i andra delar av världen genom Svenska kyrkans internationella arbete.

I samband med andra världskriget

Sverige hade under 1930-talet en mycket restriktiv hållning till judiska flyktingar. Svenska kyrkan liksom Sverige i övrigt var delvis protyskt. Det fanns också många som tidigt varnade för nazismen och efter att Tysklands ockupation av Norge och Danmark hårdnade kom sympatierna att svänga mer och mer. Även flyktingpolitiken förändrades. Cirka 900 norsk-judiska flyktingar fick en fristad i Sverige och hösten 1943 kunde nästan alla judar i Danmark, cirka 7 000 människor, föras över Öresund till Sverige. Detta möjliggjordes delvis av varningar om en snar förestående deportering av judar som förmedlades till präster i Norden av den kristet inspirerande motståndgruppen Kreisau-kretsen i Tyskland. Efter kriget befann sig ett stort antal människor på flykt, många statslösa. Under nio månader 1945-1946 förvandlades Sigtunastiftelsen, på Civilförsvarets order, till flyktingförläggning

DOKUMENT			SIDA
Kyrkligt engagemang för människor på flykt, från 1930-talet till 2016			2(21)
UPPRÄTTAT AV	DATUM	DOKUMENTBETECKNING	VERSION
Kristina Hellqvist/ÄBGS	2017-02-03	Rapport	1.0

för före detta koncentrationslägerfångar. Flyktingarna, som många gånger var sjukliga, togs om hand av läkare och frivilliga, Frälsningssoldater, Röda korsare, Blå stjärnor m.fl. Svenska kyrkan spelade en viss roll i det svenska flyktingmottagandet efter kriget, inte minst för de baltiska flyktingarna som många tillhörde lutherska systerkyrkor. 1944 hade drygt 30 000 balter flytt till Sverige över Östersjön. Biskop Manfred Björkquist smugglade även lettiska flyktingar till Sverige i sin egen motorbåt. I samband med den så kallade baltutlämningen, när Sverige utlämnade 167 lettiska flyktingar till Sovjet som anklagats för att ha stridit på Tysklands sida i kriget, protesterade Svenska kyrkans biskopar högljutt. Enligt kyrkohistorikern Björn Ryman är det framförallt i flyktingfrågor som ledningen för Svenska kyrkan offentligt protesterat och visat civil olydnad gentemot regeringen och detta var ett sådant tillfälle.

Många svenska präster som Birger Forell, lekfolk som Olle Sanden och även blivande nunnor som Gunvor Norrman (som grundade Mariadöttrarna) deltog i humanitärt arbete för flyktingar i Europa, bl.a. Tyskland och Danmark. En annan eldsjäl för flyktingarnas sak som drevs av sin gudstro var Britta Holmström som redan 1938 börjat ett flyktingarbete i Prag. 1944 ledde det till grundandet av ”Inomeuropeisk Mission” (som senare bytte namn till ”Individuell Människohjälp”). Lutherska världsförbundet och den svenska sektionen Lutherhjälpen, som blev Svenska kyrkans organ för internationell diakoni, bildades 1947 med ett starkt initialt fokus på flyktingsituationen i Europa. Flera svenska präster arbetade genom Lutherska världsförbundets i flyktingläger i bl.a. Tyskland och Österrike.

Det visade sig vara svårt att hitta en fristad för de åldriga och många gånger sjuka flyktingar som befriats ur koncentrationsläger. Lutherska Världsförbundet och FN:s flyktingorgan värdade 1949 till Sverige att ta emot cirka 150 av dessa men de svenska myndigheterna var negativa till att ta emot icke arbetsföra flyktingar. Först efter att inrikesministern uppvaktats av ett enhälligt biskopsmöte och Svenska kyrkan genom Lutherhjälpen lovat att ta ansvar för dessa flyktingars totala uppehälle, fick flyktingarna komma till Sverige. För att finansiera deras uppehälle bildades 1951 föreningen ”Hjälp åt åldriga flyktingar” (HÅF) som var underställt Lutherhjälpen. Den ombudsorganisation som just börjat byggas upp i

DOKUMENT			SIDA
Kyrkligt engagemang för människor på flykt, från 1930-talet till 2016			3(21)
UPPRÄTTAT AV	DATUM	DOKUMENTBETECKNING	VERSION
Kristina Hellqvist/ÄBGS	2017-02-03	Rapport	1.0

församlingarna kom till användning. Kyrkohistorikern Björn Ryman berättar att ”många församlingar skrev på så kallade förbindelsekort där man förklarade sig villig att ansvara för ett antal vårddagar för flyktingarna”. HÅF avvecklades 1961 i och med att alla flyktingarna fick rätt till statlig folkpension.

Under Ungernkrisen 1956 kom en ny flyktinggrupp till Sverige. Det ledde till stort engagemang inom Svenska kyrkan, inte minst för den lutherska gruppen. I övrigt blev det arbetskraftsinvandring som allt mer dominerade invandringen till Sverige under 50- och 60-talen.

Nya flyktinggrupper

På 1970-talet började politiska flyktingar komma till Sverige, bl.a. från diktaturerna i Sydamerika, västasiatiska kristna, syrianer/assyrier, och båtflyktingar som flydde konflikten i Indokina. Alla fick inte stanna och en asylrättsrörelse började formas i Sverige, nätverk mellan människor som drevs t.ex. av kristen tro, allmän medmänsklighet eller vänsterideal. Fokus låg framförallt på den juridiska prövningen och att stötta dem som fick avslag. Inte minst var det svårt för syrianerna/assyrierna att bevisa sina asylskäl och enligt Björn Ryman var det genom mötet med denna grupp kristna trosfränder som tanken på att gömma flyktingar först uppstod i kyrkliga kretsar. Alsike Kloster utanför Knivsta blev 1978 ”en fristad för flyktingar i nöd” (som det står på en skylt vid entrén) och har sedan dess tagit emot ett stort antal personer som fått avslag på sin ansökan om asyl men är livrädda för att återvända till sitt forna hemland. De flesta har tillslut fått uppehållstillstånd i Sverige. På 1980-talet kom allt fler grupper av flyktingar till Sverige t.ex. från inbördeskriget i Libanon, kriget mellan Iran och Irak och konflikterna på Afrikas horn. 1985-86 arrangerades kampanjen ”Flykting 86” i de nordiska länderna för att samla in pengar och lyfta de globala flyktingfrågorna. Lutherhjälpen var en av organisationerna bakom kampanjen och nästan alla aktiva kyrkfolk ställde upp. 1988 bildades Flyktinggruppernas Riksråd (FARR) och som första ordföranden valdes Michael Williams. Han fortsatte som ordförande i FARR i 20 år och kom sedermera också att efterträda pionjären Barbro Strömberg som flyktingkonsultent i

DOKUMENT			SIDA
Kyrkligt engagemang för människor på flykt, från 1930-talet till 2016			4(21)
UPPRÄTTAT AV	DATUM	DOKUMENTBETECKNING	VERSION
Kristina Hellqvist/ÄBGS	2017-02-03	Rapport	1.0

Västerås stift.

Antalet asylsökanden ökade mellan 1988 och 1989, från cirka 20 000 till cirka 30 000, bland dem många iranier och turkbulgarer. Den 13 december 1989 fattade regeringen ett beslut för att strama åt flyktingpolitiken, det s.k. ”luciabeslutet”. Det föranledde omfattande protester där asylsökanden och deras hjälpare fanns med på kortare eller längre vikor i kyrkor runt om i landet nyåret 1989/90, bl.a. i Göteborg (Brämaregårdens kyrka), Oxelösund, Bräcke, Sandviken (Björksätra kyrka), Tranås och Hedemora. Den längsta vakan ägde rum i Uppsala domkyrka där ett hundratal personer, flyktingar och deras hjälpare, stannade 45 dagar i domkyrkan med ärkebiskop Bertil Werkströms välsignelse. Samma vår bildades ”Ekumeniska fristadsgruppen” i Uppsala med teologen Bo Nylund som ordförande, vilket han varit sedan dess.

Engagemanget breddas

Allt fler församlingar engagerad sig för flyktingar inte minst i kölvattnet av krigen i forna Jugoslavien. Bosnienkriget 1992-1995 drev 2,2 miljoner människor på flykt varav cirka 100 000 kom till Sverige. 1992 innebar det en topp på drygt 84 000 asylsökande till Sverige varav 82 % kom från f.d. Jugoslavien. Ett exempel på lokalt engagemang kommer från Sätters församling där man 1991 eller 1992 tog fram utställningen ”Det kunde ha varit du” som fungerade som ett rollspel om flyktingskapet. Besökare fick gå igenom 7-8 rum som skildrade olika faser i flykten. Utställningen vandrade runt i Västerås stift och visades också bl.a. i Göteborg och Östersund.

Svenska kyrkans församlingsnämnd var ett nationellt organ som fanns mellan 1990 och 1999 för att inspirera och stödja församlingarna t.ex. i det diakonala uppdraget. Man arbetade med rådgivning, materialproduktion, konferenser och kurser. Det fanns under en tid både en flyktingkonsulent och en invandrarkonsulent. 1993 antog församlingsnämnden ett policydokument som heter ”Svenska kyrkans invandrar- och flyktingarbete”. I dokumentet skrev man bl.a. ”Asylproceduren blir för många flyktingar en omänskligt utdragen och svår

DOKUMENT			SIDA
Kyrkligt engagemang för människor på flykt, från 1930-talet till 2016			5(21)
UPPRÄTTAT AV	DATUM	DOKUMENTBETECKNING	VERSION
Kristina Hellqvist/ÄBGS	2017-02-03	Rapport	1.0

upplevelse och det kallar till engagemang. Kyrkan bör agera på alla plan, hjälpa de enskilda personerna, påverka lagstiftningen och lära känna de internationella sammanhangen och försöka påverka dem.”

Behovet av juridisk kompetens ökade i takt med att de asylsökande blev fler. Västerås stift använde bl.a. strukturbidrag för att finansiera sex församlingsbaserade rådgivare till asylsökanden. 1994 anslog flera av Svenska kyrkans stift medel till stöd för Rådgivningsbyrån för asylsökande och flyktingar som hade grundats 1991 av Amnesty, Rädda barnen och Svenska flyktingrådet. 1995 blev Svenska kyrkan fullvärdig medlem. Rådgivningsbyrån är alltjämt idag ett centralt stöd för dem inom Svenska kyrkan som stöttar människor i asylprocessen.

1994 grundades Sveriges kristna råd och det beslutades att den katolska kyrkofamiljen skulle ha ansvaret för flyktingfrågorna. Därmed avvecklades den flyktingkonsulenttjänst som fanns på Svenska kyrkans församlingarnämnd. Så småningom ändrades denna arbetsfördelning och församlingarnämndens invandrarkonsulent fick under senare delen av 1990-talet även ansvar för flyktingfrågor.

Sveriges kristna råd och Sveriges frikyrkosamråd genomförde på hösten 1994 en öppen utfrågning om Sverige som humanitär rättsstat vad gäller skyddssökande. Bakgrunden till hearingen var ”kyrkors, församlingars och enskilda människors erfarenhet av att engagemanget för asylsökanden har lett in i situationer med tydliga spänningar mellan å ena sidan det egna samvetet och rättsmedvetandet och å andra sidan politikens och enskildas beslut”. Utfrågningen varade i fyra dagar och bland de utfrågade fanns bl.a. invandrarministern och generaldirektören för Invandrarverket.

Enskildas engagemang handlade ofta om själva asylprocessen och tillståndsfrågorna. Ett exempel på hur engagemanget kunde se ut kommer från Åsele där två kurdiska familjer från Turkiet fick bo i församlingskyrkan i 16 månader innan de trots omfattande protester både lokalt och nationellt utvisades i januari 1996. Svenska kyrkans ärkebiskop Gunnar Weman

DOKUMENT			SIDA
Kyrkligt engagemang för människor på flykt, från 1930-talet till 2016			6(21)
UPPRÄTTAT AV	DATUM	DOKUMENTBETECKNING	VERSION
Kristina Hellqvist/ÄBGS	2017-02-03	Rapport	1.0

var personligen engagerad i deras sak och en debatt mellan Gunnar Weman och invandrarminister Leif Blomberg kring fallet ägde bl.a. rum i Kyrkans tidning. Under Balkankriget fanns det - förutom engagemanget i de juridiska och politiska tillståndsfrågorna - ett relativt brett engagemang i Svenska kyrkans församlingar kring de flyktingförläggningar som fanns runt om i landet och där fokus mer låg på att skapa mötesplatser mellan ortsbor och asylsökande. I en rapport från Linköpings stift från 1999 refererar författarna till en stiftssammanställning från tidigt 90-tal av de församlingar som hade kontakt med en eller flera flyktingförläggningar. Den visade att det handlade om 19 församlingar i stiftet och att ”församlingarna ofta hade ett omfattande och engagerat arbete bland flyktingarna. Gudstjänster, barn-, ungdomsverksamhet, öppet hus, insamling och försäljning av kläder, besök, fester, sportaktiviteter, rådgivning, kvinnogrupper, café är exempel på verksamheter.”. Men man konstaterar också att många som intervjuats upplever sig ensamma i sitt engagemang, det bärs inte av hela församlingen och ifrågasätts ibland av kyrkorådet. Samma bild ges i den studie som Uppsala stift genomförde 1997 när man ringde runt till ett trettiotal församlingar i landet för att samla lärdomar kring flyktingarbete. Där konstateras att stödet från församlingen brister och att många ensamma eldsjälarna ”bränner ut sig och knäcks”.

Engagemanget i församlingarna har ofta varit beroende av eldsjälarna och vuxit på platser där enskilda personer, inte sällan diakoner, fått kontakt med människor i asylprocessen. Vissa orter har länge haft ett stort mottagande av asylsökande t.ex. Flen i Östergötland, Lindesberg i Västmanland och Jörn i Norrbotten, för andra orter är det (innan dagens situation) framförallt under Balkankrigets så kallade ”hela-Sverige-strategi” (en politik som gällde mellan 1985 och 1994 och som innebar att asylsökande skulle bo runt om i hela landet) som frågorna varit aktuella.

Framförallt i storstäderna

Antalet asylsökande som kom till Sverige minskade i mitten på 90-talet. 1996 kom det t.ex. bara 5 753 personer. För många församlingar innebar det att arbetet stannade av. Integration

DOKUMENT			SIDA
Kyrkligt engagemang för människor på flykt, från 1930-talet till 2016			7(21)
UPPRÄTTAT AV	DATUM	DOKUMENTBETECKNING	VERSION
Kristina Hellqvist/ÄBGS	2017-02-03	Rapport	1.0

av de som kommit och motarbetande av rasism och nynazism ledde dock till fortsatt engagemang. Uppsala stift konstaterar i sin nationella rundringning från 1997 att ”tidigare har [församlingarna] arbetat mestadels med asylsökande och asylärenden och har, i takt med att antalet asylsökande sjunker, börjat fundera över hur man ska ta itu med det växande problemet med segregation och utanförskap”.

Efter 1994 blev det tillåtet för asylsökande att bo i eget boende t.ex. hos släkt och vänner. Det innebar att allt fler asylsökande kom till de större städerna miljonprogramsområden eftersom det i stor utsträckning var där släktingarna och vännerna fanns. Förutom att de absoluta talen gått ner, bidrog detta ytterligare till att det blev allt mer ovanligt med asylsökande på mindre orter. Svenska kyrkans förortsförsamlingar i storstäderna har istället kommit att allt mer präglas av flyktingfrågor och att möta människor som är asylsökande, papperslösa, gömda eller sedan länge invandrade men fortfarande marginaliserade. Sedan början av 2000-talet finns det i Svenska kyrkan ett nätverk mellan storstädernas förortsförsamlingar som heter ”Framtiden bor hos oss”. Genom årliga konferenser, kyrkoherdenätverk och materialproduktion arbetar de för att stärka Svenska kyrkans förmåga att vara relevant i storstädernas förorter och i det mångkulturella men också ekonomiskt ojämlika samhälle som vuxit fram på många platser i landet.

Vistelsebegreppet

När Svenska kyrkan skiljdes från staten år 2000 infördes det så kallade vistelsebegreppet i kyrkoordningen. Det står det i andra kapitlets första paragraf att ”Församlingen har ansvar för den kyrkliga verksamheten för alla som vistas i församlingen.” Kyrkohistorikern Sven Thidevall (2005) förklarar bakgrunden till införandet av ett vistelsebegrepp framförallt det faktum att fler och fler inte bor i den församling där man har sitt hjärta. Det blev nödvändigt att hitta en lösning för alla tillhöriga som återvänder till sin "hjärtats församling" för dop, vigsel, begravning. Lösningen blev vistelsebegreppet tillsammans med clearing-systemet. Därmed fick "hjärtats församling" både mandat och resurser att möta de människor som kom för kyrkliga handlingar utan att bo i församlingen. Kyrkoordningens förarbeten talar också

DOKUMENT			SIDA
Kyrkligt engagemang för människor på flykt, från 1930-talet till 2016			8(21)
UPPRÄTTAT AV	DATUM	DOKUMENTBETECKNING	VERSION
Kristina Hellqvist/ÄBGS	2017-02-03	Rapport	1.0

om ett diakonalt ansvar. Grupper som nämns är t.ex. de som bor på institutioner eller går i skola i församlingen. Även turister fanns i åtanke när man inrättade paragrafen.

Paragrafen har sedan ofta kommit att användas som ett argument för att församlingarna har ett diakonalt ansvar även för t.ex. asylsökande och papperslösa som bor eller vistas i församlingen. Något generellt ekonomiskt clearingsystem för församlingar med stort vistelseansvar inom diakonin har dock aldrig införts. Mandatet har inom diakonin alltså inte självklart medfört resurser. Dock har vissa stift och samfälligheter omfördelat pengar mellan församlingar på basis av t.ex. ohälsotal.

Påskuppropet och kyrkornas fortsatta engagemang

Antalet asylsökande ökade igen i början av 2000-talet, även fortsättningsvis från Balkan men också från t.ex. Irak. 2002 kom 33 016 asylsökande till Sverige. Genom ett folkligt och brett stöd för det så kallade ”Påskuppropet” 2005 kom Sveriges kristna råd (SKR) och inte minst Svenska kyrkans ärkebiskop KG Hammar att hamna i flyktingdebattens centrum. Det parallella initiativet Flyktingamnesti 2005 som hade sin upprinnelse i Hammarkullens kyrka i Göteborg var också viktigt för att mobilisera många. De breda kampanjerna ledde till konkreta resultat genom att bana väg för en överenskommelse i regeringens budgetförhandlingar i september 2005. Överenskommelsen ledde till en ny prövning för drygt 30 000 människor med avslagsbeslut och framförallt fick många barnfamiljer stanna i Sverige.

I och med ett allt större kyrkligt engagemang för flyktingar blev det viktigt för Svenska kyrkans nationella kansli att återinrätta en tjänst för flyktingfrågor. Den tidigare flykting- och invandrarkonsulenttjänsten hade tagits bort 2003, även denna gång med hänvisning till att Sveriges kristna råd kunde hantera frågorna. En ny handläggartjänst för flykting- och integrationsfrågor inrättades våren 2005 i insikten att även om flyktingfrågan är ekumenisk så krävs personella resurser hos Svenska kyrkan.

Påskuppropets genomslag och konkreta framgångar stärkte på många sätt ekumeniken i Sverige – här fanns en fråga där kyrkorna var överens – och gav råg i ryggen till Sveriges

DOKUMENT			SIDA
Kyrkligt engagemang för människor på flykt, från 1930-talet till 2016			9(21)
UPPRÄTTAT AV	DATUM	DOKUMENTBETECKNING	VERSION
Kristina Hellqvist/ÄBGS	2017-02-03	Rapport	1.0

kristna råd. SKR fokuserar än idag mycket av sitt arbete på flyktingfrågor och Svenska kyrkan väljer ofta att kanalisera sitt asylrättsliga påverkansarbete genom SKR. SKR:s främsta personella resurser i arbetet är dock inte det egna kansliet utan arbetsgruppen för migrations- och integrationsfrågor där experter och handläggare från de olika medlemskyrkorna, bl.a. Svenska kyrkan, sitter med.

Som en direkt följd av Påskuppropet antog SKR vid årsmötet i april 2007 ett ramdokument kallat ”Detta vill vi! Kyrkorna och migrationsfrågorna”, utarbetat av SKR:s arbetsgrupp för migrations- och integrationsfrågor. Dokumentet består av sex huvudpunkter som har rubrikerna ”Alla människor är skapade till Guds avbild och har rätt till ett liv i värdighet”, ”Grundläggande rättigheter måste gälla för alla människor”, ”Barns situation och behov måste särskilt uppmärksammas”, ”Familjer har rätt att leva tillsammans”, ”Alla har medansvar för samhällsutvecklingen och att göra gott mot sina medmänniskor” och ”Vårt mål är fred, rättvisa och ett hållbart samhälle – ’nya himlar och en ny jord där rättfärdighet bor’ (2 Pet 3:13)”. Ställningstaganden i dokumentet motiveras utifrån både mänskliga rättigheter och kristen tro. Inledningen är en komprimerad form av de vanligaste teologiska referenserna vad gäller kyrkornas ansvar för flyktingar och migranter. ”Vår kristna tro har präglats av exilens och flyktingkapets erfarenheter. Jesus själv upplevde flyktingens öde som barn och växte upp i ett ockuperat land, med ett främmande språk och en främmande kultur. Jesus visar genom sina ord och handlingar ett kärlekens exempel; att älska sin nästa och att särskilt se till de fattiga, de maktlösa och de diskriminerade. I Nya testamentet formuleras den radikala jämlikhetstanken att ’Nu är ingen längre jude eller grek, slav eller fri, man eller kvinna. Alla är ni ett i Kristus.’ (Gal 3:28) Att välkomna främlingen in i gemenskapen är en handling som i den kristna tron bär ett välsignelselöfte. ’Kom ihåg att visa gästfrihet, ty det har hänt att de som gjort det har haft änglar till gäster utan att veta om det’ (Heb 13:2).”

Efter ”Detta vill vi” har SKR gett ut ytterligare skrifter med migrationstema. ”Vittnesmål från EU:s gräns” utkom 2008. Den handlar om situationen för asylsökande i Grekland och riktar skarp kritik mot den så kallade Dublinförordningen. Efter att rapporten presenterats för

DOKUMENT			SIDA
Kyrkligt engagemang för människor på flykt, från 1930-talet till 2016			10(21)
UPPRÄTTAT AV	DATUM	DOKUMENTBETECKNING	VERSION
Kristina Hellqvist/ÄBGS	2017-02-03	Rapport	1.0

myndigheterna i närvaro av UNHCR, tyska Pro Asyl och norska Flyktingrådet beslöt Migrationsverket att sluta skicka ensamkommande barn tillbaka till Grekland.

”Skilda världar – kyrkornas verklighetsbeskrivning av det som brister i det svenska asylsystemet” kom 2009 och baserar sig på en samling av konkreta ärenden som illustrerar problem inom den dåvarande asylprövningen. Bakgrunden var bl.a. ett beslut i Svenska kyrkans kyrkomöte 2008. Så här skriver presidiet för Sveriges kristna råd – däribland Svenska kyrkans ärkebiskop Anders Wejryd - i sitt förord till rapporten ”Skilda världar”: ”Ett samhällssystem ska utvärderas underifrån, med de utsattas perspektiv. I kyrkorna runt om i Sverige får vi ofta möta verkligheten som den gestaltar sig för dem som far illa i vårt samhälle. Det handlar inte om någon statistisk analys utan det handlar om att varje enskild människa som far illa är en måttstock på hur hela systemet fungerar. På samma sätt som profeterna i Bibeln höjde sin röst inför dåtidens makthavare och folket i stort så vill vi höja vår röst för sårbara, utsatta och försvarslösa. Vår förhoppning är att denna rapport ska leda till förbättringar av det svenska asylsystemet, av utlänningslagen och hur den tillämpas och i slutänden till förbättringar för människor i svaga och ibland maktlösa positioner.” Rapporten presenterades vid en hearing i Stockholm den 23 november 2009 och uppmärksammades även genom manifestationer på nio platser i landet.

Rapporten och manifestationerna speglade på många sätt den upprördhet som fanns över ett ökat antal utvisningar till Irak. År 2007 hade 18 559 irakier sökt asyl i Sverige på grund av urskillningslöst våld. Våren 2007 beslutade dock Migrationsöverdomstolen att det inte rådde inre väpnad konflikt i Irak och fler och fler fick avslag. Många hörde till utsatta religiösa minoriteter och bristande förståelse för religion som grund för asyl var en av punkterna i Skilda världar. Antalet asylsökande sjönk från totalt drygt 36 200 år 2007 till drygt 24 300 år 2008. Många av de som skulle utvisas till Irak blev dock kvar i Sverige eftersom de inte gick att tvångsutvisa.

Sveriges kristna råd har fortsatt att värna flyktingars människovärde i debattartiklar, politiska uppvaktningar och seminarier. 2013 presenterade SKR ett ”manifest för en ny tidsanda – i migrationens, mänsklighetens och mångfaldens tecken” i samband med ett seminarium i

DOKUMENT			SIDA
Kyrkligt engagemang för människor på flykt, från 1930-talet till 2016			11(21)
UPPRÄTTAT AV	DATUM	DOKUMENTBETECKNING	VERSION
Kristina Hellqvist/ÄBGS	2017-02-03	Rapport	1.0

Almedalen. SKR har även fokuserat på situationen för konvertiter i asylprocessen och kyrkornas förhållningssätt till människor på flykt som vill konvertera till kristen tro. Flyktingars och invandrares plats i församlingsgemenskapen är dock inte en ny fråga och har även avhandlats inomkyrkligt i Svenska kyrkan. Svenska kyrkans biskopsmöte tog 1992 fram biskopsbrevet ”De kyrkliga handlingarna i mötet med invandrare” som 2012 kom att ersättas av ett nytt biskopsbrev med titeln ”De kyrkliga handlingarna i en mångreligiös kontext”.

På Svenska kyrkans nationella nivå återinrättades som tidigare nämnts en handläggartjänst för flykting- och integrationsfrågor 2005. Debattartiklar och rapporter i asyrlrättsliga frågor har främst utarbetats genom ekumeniskt samarbete i Sveriges kristna råd. De stödfunktioner för församlingarnas arbete som har utvecklats har dock ofta tagits fram specifikt för Svenska kyrkans förhållanden. Kyrkokansliets elektroniska nyhetsbrev ”Aktuellt om migration” har getts ut kontinuerligt sedan 2005 och skickats till enskilda i stift och församlingar och även andra intresserade. 2006 arrangerades ett nationellt ”Mångkultursymposium” där fokus låg på teologisk reflektion och hur mångfald kan synliggöras i gudstjänstlivet. Det resulterade bl.a. i foldern ”Fyra utmaningar till Svenska kyrkan”. År 2008 (uppdaterad 2012) tog kyrkokansliet fram en vägledning för församlingarnas arbete för och med flyktingar och integration.

Traditionen med årliga ekumeniska nätverksdagar för dem som jobbar med flykting- och integrationsfrågor i kyrkorna etablerades 2010 på Svenska kyrkans initiativ och har sedan dess årligen samlat engagerade medarbetare från hela landet.

”Projekt människovärde” som syftade till att rusta Svenska kyrkan i mötet med främlingsfientlighet och rasism bedrevs mellan 2010 och 2013. Bl.a. producerades en teologisk antologi, ett pedagogiskt material med titeln ”Paulus brev till svenskarna” togs fram, och 140 ”ambassadörer” utbildades inom projektet. Svenska kyrkans unga och Sensus var samarbetsparter.

DOKUMENT			SIDA
Kyrkligt engagemang för människor på flykt, från 1930-talet till 2016			12(21)
UPPRÄTTAT AV	DATUM	DOKUMENTBETECKNING	VERSION
Kristina Hellqvist/ÄBGS	2017-02-03	Rapport	1.0

De senaste årens utveckling

I och med det eskalerande inbördeskriget i Syrien kom antalet asylsökande till Sverige åter att öka. År 2013 kom 54 259 asylsökande, år 2014 81 301 och år 2015 överträffades alla prognoser med 162 877 asylsökande varav drygt 51 300 från Syrien och drygt 20 800 från ett allt mer våldsridet Irak. I november 2015 började politiska beslut fattas som innebar en kovändning vad gäller välkommandet av asylsökande.

Kyrkliga företrädare i Sverige har under de senaste årens eskalerande flyktingkris och påföljande politiska åtstramning av möjligheten att söka och få asyl i Sverige gjort ett stort antal uttalanden och uppvaktningar av politiker kring nationella och internationella flyktingfrågor. Svenska kyrkans ärkebiskop Antje Jackelén skrev den 21 september 2015 en debattartikel med Heinrich Bedford Strohm, ledare för tyska evangeliska kyrkan EKD som publicerades i både svensk och tysk press. De skriver bl.a. ”I diskussionerna talas det emellanåt om att slå vakt om ett ’kristet Europa’. Då handlar det ytterst sällan om uppmaningen att älska sin nästa. Man använder snarare ’det kristna Europa’ som ett skäl att uppmana till avgränsning och avskärmning av Europa. Det kan vi inte låta stå oemotsagt. Det tillhör grunderna i de kristna värderingarna att öppna sin dörr för människor i nöd. Vi får inte tumma på människokärlek och medmänsklighet i denna humanitära katastrof på vår kontinent.” . Den 24 december 2015 skrev kyrkoledare och företrädare inom Sveriges kristna råd, däribland ärkebiskop Antje Jackelén, en debattartikel i Dagens Nyheter under rubriken ”Hårdare praxis kring migration riskerar vår medmänsklighet”. Artikeln är en kraftfull protest mot genomförda och aviserade inskränkningar i möjligheten att söka asyl i Sverige och visar också på möjligheter. ”Uppgiften att på ett värdigt sätt ge flyktingar plats i Sverige och möjlighet till egen försörjning är stor och utmanande. Det är glädjande att se det stora engagemang som visat sig i insamlingar av pengar och mat, kläder, leksaker och annat som getts till medmänniskor som kommit till vårt land. Men vi ser också ett behov av förenklad byråkrati och lagstiftning inom flera områden, exempelvis kring upplåtande av lokaler för nyanlända. Många kyrkor, församlingshem, kursgårdar och liknande fungerar i dag som asylboenden, men många av kyrkornas lokaler står tomma, trots erbjudande till myndigheter

DOKUMENT			SIDA
Kyrkligt engagemang för människor på flykt, från 1930-talet till 2016			13(21)
UPPRÄTTAT AV	DATUM	DOKUMENTBETECKNING	VERSION
Kristina Hellqvist/ÄBGS	2017-02-03	Rapport	1.0

om att nyttja lokalerna. Inom civilsamhället finns många frivilliga som är beredda att finnas som mänskliga brobyggare till ett nytt land och en ny kultur.”

Den 20 juni 2016 publicerades i DN ”Värna barnen när ni röstar om uppehållstillstånden”, en debattartikel undertecknad av Svenska kyrkans samtliga biskopar. I debattartikeln vädjar biskoparna till riksdagens majoritet att ompröva sina ställningstaganden om möjligheten att få uppehållstillstånd när riksdagen den 21 juni ska rösta om regeringens förslag Tillfälliga begränsningar av möjligheten att få uppehållstillstånd i Sverige. Biskoparna framför att de vill att riksdagen ska rösta så att barnens intressen säkerställs.

Inför beslutet i riksdagen uppvaktades ledamöterna i socialförsäkringsutskottet av en biskop och en handläggare på kyrkokansliet. Syftet med uppvaktningarna var att samtala om lagförslaget och utvecklingen. Den nya lagen röstades dock igenom den 21 juni 2016 vilket, tillsammans med skärpta gränskontroller sedan november 2015, lett till en kraftig minskning av antalet nya asylsökande till Sverige.

I december 2016 inledde Sveriges kristna råd ”Juluppropet för en human migrationspolitik” - en omfattande namninsamlingskampanj för att med barnets bästa i fokus protestera mot försämrade möjligheter till asyl och familjeåterförening i Sverige. Svenska kyrkans ärkebiskop Antje Jackelén blev en självklar företrädare för juluppropet.

Svenska kyrkans kyrkomöte och kyrkostyrelse har både 2014, 2015 och 2016 anslagit extra ekonomiska medel för arbetet med asylsökningar och flyktingar, främst som stöd till församlingar med stort asylmottagande. I 2015 års budget anslags 5 miljoner (genom beslut i kyrkomötet 2014) och kyrkostyrelsen anslag under hösten 2015 ytterligare 10 miljoner. I 2016 års budget anslags 75 miljoner utöver budgetramen (enligt beslut i kyrkomötet 2015), varav 31,2 miljoner gick till församlingarnas arbete i Sverige, 15 miljoner till stiftens, 8,8 miljoner till utbildningar och metodstöd och 20 miljoner till det internationella flyktingarbetet. Svenska kyrkans internationella humanitära bistånd har kunnat öka stödet till flyktingrelaterade insatser runt om i världen, delvis tack vare insamlade medel och även

DOKUMENT		SIDA	
Kyrkligt engagemang för människor på flykt, från 1930-talet till 2016		14(21)	
UPPRÄTTAT AV	DATUM	DOKUMENTBETECKNING	VERSION
Kristina Hellqvist/ÄBGS	2017-02-03	Rapport	1.0

genom dessa ökade budgetanslag från kyrkomötet och kyrkostyrelsen. 2016 års kyrkomöte beslutade att satsa 60 miljoner kronor per år 2017-2019 på arbetet med asylsökande och flyktingar.

Församlingarnas engagemang har vuxit i takt med att antalet asylsökande till Sverige ökat. Resurser har mobiliserats, språkcaféer och klädinsamlingar har organiserats och inte minst har många frivilligkrafter tagits i anspråk. Hösten 2016 inledde kyrkokansliets analysenhet en studie för att kartlägga omfånget och dokumentera lärdomarna från det stora mottagandet i församlingarna.

Även kyrkokansliet i Uppsala och Svenska kyrkans tretton stift har sedan hösten 2015 märkbart förstärkt sina satsningar. På Svenska kyrkans intranät finns sedan början av 2016 funktionen Support migration som har utvecklats på uppdrag av kyrkostyrelsen. Support migration är tänkt som ett stöd till förtroendevalda, anställda och ideella inom Svenska kyrkan. På intranätet finns fakta om migration och verktyg för församlingarnas arbete. Här finns bland annat texter som formulerar teologiska utgångspunkter för församlingens arbete, t.ex. så här: ”Miljontals människor är på flykt undan förtryck, våld och misär. Nu kommer många hit för att söka asyl och finna en ny vardag. Som kyrka välkomnar vi dem. Kristen tro vilar på övertygelsen att vi är en enda mänsklighet och att vi har ansvar för varandra. Den gyllene regeln hjälper oss att se det självklara: framför dig står en som är som du. ’Allt vad ni vill att människorna skall göra för er, det skall ni också göra för dem’, säger Jesus.” Det finns även möjlighet för engagerade i församlingar att vända sig till Support migration med frågor via telefon och e-post och att byta tips och erfarenheter med varandra via en Facebooksida. Bland satsningar som kyrkokansliets migrationsteam arbetat med märks utbildningar kring asylrätt, satsningar på det pedagogiska programmet Barn i väntan och Barn i start och kunskapsuppbyggande kring psykosocialt stöd, bland annat i samarbete med Röda korset och Rädda Barnen, samt material och utbildningar för ideella som möter asylsökande och nyanlända. Kyrkokansliet har även satsat på att utveckla metoder för hur konst och konstnärliga uttryck kan bidra till integration.

DOKUMENT			SIDA
Kyrkligt engagemang för människor på flykt, från 1930-talet till 2016			15(21)
UPPRÄTTAT AV	DATUM	DOKUMENTBETECKNING	VERSION
Kristina Hellqvist/ÄBGS	2017-02-03	Rapport	1.0

Stiften har också förstärkt sin bemanning kring migrationsfrågorna under de senaste åren. Behoven och förutsättningarna för arbetet skiljer sig dock åt. I vissa stift är migrationsfrågorna bara en av flera arbetsuppgifter för t.ex. en stiftsdiakon, i andra finns team med flera heltidstjänster enbart för hanteringen av migrationsfrågorna. Under 2016 gick nationella medel till resursförstärkning i stiftsorganisationerna. Detta resulterade i anställandet av s.k. coacher eller integrationsfrämjare. Vissa stift har ett antal deltidsanställda coacher som utgör ett team, andra har anställt en coach på heltid. Totalt fanns det i slutet av 2016 ett 30-tal coacher knutna till stiften.

En specifik fråga som engagerat församlingar och stift och även nationell nivå är boenden för asylsökanden. Under hösten 2015 var frågan om boenden akut. Migrationsverket vände sig till civilsamhället med vädjan om hjälp med framförallt boenden för kortare tid (två veckor till tre månader). Samtliga stift inventerade boendemöjligheter i t ex församlingshem och stiftsgårdar. Runt 3000 sängplatser kunde erbjudas till Migrationsverket. Det visade sig dock att behoven hade förändrats eller att myndigheten inte klarade att administrera erbjudandena om boenden. Endast ett fåtal av platserna togs i anspråk. Några församlingar drev även hösten 2015 på eget initiativ så kallade transitboenden där människor kunde övernatta något dygn. Kyrkostyrelsen beslutade under våren 2016 att stötta uppstarten av en satsning på icke vinstdrivande asylboenden där verksamheten utformas i nära kontakt med civilsamhället, så kallade "engagemangsboenden".

Under 2016 pågår i Sveriges kristna råd en revidering av "Detta vill vi – kyrkorna och migrationsfrågorna" för att anpassa dokumentet till dagens situation. 2016-2018 driver SKR också ett större utbildningsprojekt kring flykting- och asylfrågor som heter "#Värme".

Internationellt ekumeniskt arbete

Det finns också många internationella ekumeniska dokument kring flyktingfrågor, inte minst uttalanden och appeller från Kyrkornas Världsråd som ända sedan starten 1948 haft

DOKUMENT			SIDA
Kyrkligt engagemang för människor på flykt, från 1930-talet till 2016			16(21)
UPPRÄTTAT AV	DATUM	DOKUMENTBETECKNING	VERSION
Kristina Hellqvist/ÄBGS	2017-02-03	Rapport	1.0

flyktingfrågor på agendan. Inspirationen kommer från det omfattande arbete för flyktingar och skyddsbehövande som utförs lokalt bland kyrkor runt om i hela världen.

Kyrkornas Världsråd grundade 1964 CCME, som idag uttyds Churches' Commission for Migrants in Europe, med ett initialt fokus på migrantarbetare i Västeuropa. Vid nyår 2000 fick CCME mandat att även arbeta med flyktingfrågor på uppdrag av både Kyrkornas Världsråd och CEC, Conference of European Churches; den europeiska kyrkokonferensen. CCME har sedan dess varit en central aktör för ekumeniskt arbete kring flyktingfrågor i Europa. Svenska Ekumeniska Nämnden var medlem i CCME från början och idag är både Sveriges kristna råd och Svenska kyrkan medlemmar. 2014 initierade CCME ett arbete under rubriken "Safe Passage", ett projekt för säkra och legala vägar till och genom Europa i solidaritet med människor som tvingats färdas i båt över Medelhavet.

I och med den allt mer alarmerande flyktingsituationen sommaren 2015 intensifierades det ekumeniska arbetet och flera gemensamma konferenser och uttalanden har gjorts. Den kyrkliga biståndsalliansen ACT (Action of Churches Together) som tidigare inte haft flyktingfrågor som påverkansfokus bestämde sig sommaren 2015 snabbt för att det inte längre gick att undvika frågan. Den 10 september 2015 skrev ACT-alliansen, EU-Cord, KEK, CCME och Eurodiakonia ett brev till EU:s ministrar inför möte med rådet för rättsliga och inrikes frågor. Det avslutas med orden: "In coming together to prepare this response we show a unity of concern for people both outside and inside European borders. Echoing the words of European Council President Donald Tusk, 'public debate on migration must mean in the first place the readiness to show solidarity and sacrifice, irrespective of what race, religion and nationality the need represents.'"

Den 19 september 2016 inför FN:s högnivådialogmöte om flykt och migration skrev ACT-alliansen, Kyrkornas Världsråd, CCME, och nätverket Churches Witnessing with Migrants ett gemensamt uttalande. Organisationerna framförde krav på att världens ledare måste ta sig an grundorsakerna till flyktingkrisen, arbeta för hållbar och rättvis utveckling, bekräfta internationella konventioner för mänskliga rättigheter, flyktingskydd och humanitär rätt,

DOKUMENT			SIDA
Kyrkligt engagemang för människor på flykt, från 1930-talet till 2016			17(21)
UPPRÄTTAT AV	DATUM	DOKUMENTBETECKNING	VERSION
Kristina Hellqvist/ÄBGS	2017-02-03	Rapport	1.0

fördela ansvaret mellan stater mer rättvist, utöka möjligheterna till laglig arbetskraftsmigration och upphöra att kriminalisera människor på flykt.

Kristina Hellqvist

Utredare på Analysenheten, Kyrkokansliet i Uppsala

Källor

ACT Alliance, WCC, CCME and CWWM Statement on the UN High-level Summit on addressing large movements of refugees and migrants

http://www.ccme.be/fileadmin/filer/ccme/75_PRESS/2016/2016-09-06-ACT_WCC_CCME_CWWM_Statement_on_UN_HLS_FINAL_E.pdf

Axelsson Fisk, David, samtal 2016-12-15

Biskopsbrev (2012): De kyrkliga handlingarna i en mångreligiös kontext

<https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=1465592>

CCME: European Responses to Refugees and Migrants

http://www.ccme.be/fileadmin/filer/ccme/20_Areas_of_Work/Safe_Passage/2015-09-10-EU_Refugee_and_Asylum_Response_FINAL_10092015__2_.pdf

CCME: Safe Passage <http://www.ccme.be/areas-of-work/safe-passage/> hämtad 2016-12-16

Dagens Nyheter: Hårdare praxis om migration riskerar vår medmännisklighet

<http://www.dn.se/debatt/hardare-praxis-om-migration-riskerar-var-medmansklighet/> 2015-12-

DOKUMENT			SIDA
Kyrkligt engagemang för människor på flykt, från 1930-talet till 2016			18(21)
UPPRÄTTAT AV	DATUM	DOKUMENTBETECKNING	VERSION
Kristina Hellqvist/ÄBGS	2017-02-03	Rapport	1.0

Dagens Nyheter: Värna barnen när ni röstar om uppehållstillstånd

<http://www.dn.se/debatt/varna-barnen-nar-ni-rostar-om-uppehallstillstanden/> 2016-06-20

Ekström, Sören (2014): Nystart. Översyn av verksamhet och organisation inom Föreningen Rådgivningsbyrån för asylsökande och flyktingar, stencil

Framtiden bor hos oss <https://www.svenskakyrkan.se/framtidenborhososs>, hämtad 2016-12-16

Gustafsson, Christina och Hallefjord, Katarina (1999): Främling i folkkyrkan, stencil, Linköpings stift

Hellqvist, Kristina (red) (2010): Där främlingskapet bryts kan en ny värld börja, Arcus förlag

Hellqvist, Kristina (2012): Vägledning i flykt-, migrations- och integrationsfrågor för dig som arbetar i en församling i Svenska, stencil, Svenska kyrkan

Juluppropet <http://www.juluppropet.se/> hämtad 2016-12-16

Kyrkans tidning: "Med vilken rätt fördömer kyrkan?" 1996-02-06

Lind, Martin (2010): Kristen tro och det allmänmänskliga, i Kristina Hellqvist (red): Där främlingskapet bryts kan en ny värld börja, Arcus förlag

Loga, Jill, Pyykkönen, Miikka och Stenvaag, Hanne (2013): Holy territories and hospitality: Nordic exceptionalism and national differences of sanctuary incidents, i Randy Lippert och

Sean Rehaag (red): Sanctuary Practices in International Perspectives: Migration, Citizenship and Social Movements, Routledge; New York

DOKUMENT			SIDA
Kyrkligt engagemang för människor på flykt, från 1930-talet till 2016			19(21)
UPPRÄTTAT AV	DATUM	DOKUMENTBETECKNING	VERSION
Kristina Hellqvist/ÄBGS	2017-02-03	Rapport	1.0

Nylund, Bo, telefonsamtal 2016-10-28

Ottosson, Katarina (1997): Åter på flykt. Erfarenheter från de uppmärksammade och omskakande händelserna i Örbyhus i september 1995, Stiftssamfälligheten i Uppsala stift

Paulus brev till svenskarna <https://www.sensus.se/Var-pedagogik/Studiematerial/rattigheter-och-mangfald/Paulus-brev-till-svenskarna/>

Ryman, Björn (2010): Brobyggarkyrka. Svenska kyrkans engagemang i utrikesfrågor, Artos & Norma bokförlag

Ryman, Björn (2007): Lutherhjälpens första 50 år, Lutherhjälpen och Verbum förlag AB

Ryman, Björn (2008): Svenska kyrkan och flyktingar sedan andra världskriget, stencil

Sigtunabygden: Artikeln om nazi-offren väckte minnen till liv, 1995-02-22

Sigtunabygden: I Sigtuna började livet om <http://www.unt.se/sigtunabygden/i-sigtuna-borjade-livet-om-3824824.aspx> 2015-08-03

SOU 2009:19: Aktiv väntan

<http://www.regeringen.se/contentassets/086909f6828f4f40a4bd3ea86a5a4bfb/aktiv-vantan---asylsokande-i-sverige-sou-200919>

Svenska Dagbladet: Asylfrågan ger politisk huvudvärk <http://www.svd.se/asylfragan-ger-politisk-huvudvark> 2006-09-05

Svenska Dagbladet: Så integrerades Balkanflyktingarna <http://www.svd.se/sa-integrerades-balkanflyktingarna> 2016-09-27

DOKUMENT			SIDA
Kyrkligt engagemang för människor på flykt, från 1930-talet till 2016			20(21)
UPPRÄTTAT AV	DATUM	DOKUMENTBETECKNING	VERSION
Kristina Hellqvist/ÄBGS	2017-02-03	Rapport	1.0

Svenska kyrkans församlingsnämnd (1993): Svenska kyrkans invandrar- och flyktingarbete

Svenska kyrkans intranät: Support Migration, Teologisk grund

<https://internwww.svenskakyrkan.se/supportmigration/teologisk-grund> hämtad 2016-09-27

Svenska kyrkans utredningar (1998:3): Arbetet på olika kyrkliga nivåer, Svenska kyrkans framtida organisation

Sveriges kristna råd och Sveriges frikyrkosamråd (1995): Forum Asyl – kyrkornas utfrågning för belysning av Sverige som humanitär rättsstat vad avser skyddsökande, rapport med rekommendationer

Sveriges kristna råd: Detta vill vi – kyrkorna och migrationsfrågorna <http://www.skr.org/wp-content/uploads/2012/09/detta-vill-vi-svensk-oversattning.pdf>

Sveriges kristna råd: Vittnesmål från EU:s gräns

<http://globalaveckan.se/files/2012/05/Vittnesmål+vid+EUs+gräns.pdf>

Sveriges kristna råd: Skilda världar <http://www.skr.org/wp-content/uploads/2012/09/skilda-varldar.pdf>

Sveriges kristna råd: Manifest för en ny tidsanda <http://www.skr.org/wp-content/uploads/2012/09/migrations-manifest-2013.pdf>

Sveriges kristna råd, Migration/Integration

<http://www.skr.org/verksamheter/verksamhetsomraden/migration/> hämtad 2016-09-29

Sveriges kristna råd, Projekt Värme

DOKUMENT			SIDA
Kyrkligt engagemang för människor på flykt, från 1930-talet till 2016			21(21)
UPPRÄTTAT AV	DATUM	DOKUMENTBETECKNING	VERSION
Kristina Hellqvist/ÄBGS	2017-02-03	Rapport	1.0

<http://www.skr.org/verksamheter/verksamhetsomraden/migration/projekt-varme/> hämtad 2016-12-07

Sydsvenskan <http://www.sydsvenskan.se/2015-09-20/det-tillhor-grunderna-i-de-kristnavarderingarna-att-oppna-sin-dorr-for-mannisk>

Thidevall, Sven (2005): Folkkyrkans tid, församlingsinstruktionerna berättar, Ordbruket

Williams, Michael, information på e-post 2016-11-23 och 2016-11-28